

BEATRIZ SANTAMARINA CAMPOS
AIDA VIZCAÍNO ESTEVAN

Pescar en la memòria

Sistemes de pesca tradicional a l'Albufera

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2021

© 2021, Beatriz Santamarina Campos
i Aida Vizcaíno Estevan
© 2021, d'aquesta edició:
Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 – 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
contacte@alfonselmagnanim.com
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-871-3
Dipòsit legal: V 1804-2021

Disseny de la coberta: Estudio Juan Nava
Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Impressió: IMPREMTA
PROVINCIAL DE VALENCIA

Índex

Presentació	9	
1. L'Albufera: la joia de la corona	11	
1.1. Introducció	11	
1.2. Pescadors i memòria	16	
1.3. Treball de camp	20	
1.4. Navegar en el record	27	
2. El Palmar: terra de pescadors i arrossers	31	
2.1. Introducció	31	
2.2. Recursos locals	36	
3. Sistemes de pesca locals	55	
3.1. Introducció	55	
3.2. El sistema de pesca fixa	55	
3.3. El sistema de pesca ambulant	80	
4. Utensilis i mitjans per a la pesca	127	
4.1. Introducció	127	
4.2. Xarxes	128	
4.3. Embarcacions i navegació.	143	
5. De l'ahir al present. A tall de conclusió	155	
5.1. La crisi del sector pesquer	155	
5.2. Nàixer i créixer pescador	156	
5.3. La pesca en la memòria	158	
5.4. Pescadors avui	161	
Bibliografia	163	

Presentació

Aquesta investigació haguera sigut impossible sense la generositat i la disposició dels habitants del Palmar. Així, i en primer lloc, va el nostre profund agraïment a totes les persones que ens han dedicat el seu temps, per l'esforç i sobreesforç de memòria, per eixos detalls quasi esborrats entre les aigües del llac i els carrers del Palmar, per traçar ponts, sempre difícils, entre el passat i el present, per deixar-nos testimonis i modes de vida extraordinaris. En especial, ens sentim en deute amb Salvador Ferrer Sancanuto, *el tio Boro de la tia Elisa*, per la seua saviesa, pel seu bon fer i per la seua paciència, i perquè sense la seua voluntariosa i desinteressada col·laboració no haguera sigut possible fer el nostre treball.

En segon lloc, volem agrair a la Comunitat de Pescadors del Palmar que ens hagen obert la seua casa i ens hagen deixat bussejar en els seus documents, actes i arxius. La seua disposició a prestar-nos tota classe de materials ens ha facilitat enormement la investigació.

En tercer lloc, al professor i catedràtic de la Universidad Complutense de Madrid Dr. Ricardo Sanmartín Arce volem agrair-li la seua tremenda generositat per compartir amb nosaltres els seus records i els seus materials de treball de camp fet en la dècada dels setanta al Palmar. Ell ha sigut tant referent com informant clau.

Per últim, aquest treball no haguera sigut possible sense el finançament de l'Ajuntament de València, a través del Servei Devesa-Albufera, en particular al seu equip tècnic, perquè confià en nosaltres i ens permeté dur a terme la investigació. Així mateix, volem agrair als seus tècnics la predisposició sempre a col·laborar, la seua paciència i el seu interès en el nostre treball.

Convé apuntar, abans d'entrar en matèria, que aquesta recerca es va dur a terme entre 2008 i 2012. És en eixe moment on s'han d'emmarcar l'escriptura, les informacions i les reflexions recollides en aquestes pàgines. Agraïm a la Institució Alfons el Magnànim haver rescatat el treball després d'aquest temps.

1. L'Albufera: la joia de la corona

1.1. Introducció

L'Albufera de València és una formació maritimolitoral situada a uns 12 km al sud de la capital del Túria. El seu origen és recent, «destaca per la seua extensió, tot i que minvada, de 25 a 28 km²» i «limita al nord amb els arrossars dels municipis de València, Alfafar, Massanassa, Catarroja, Albal i Silla; a l'oest, amb la marjal de Silla i Sollana i, al sud, amb la de Sollana, Albalat i Sueca; per llevant, la restinga o Devesa la separa del mar» (Rosselló, 1995:7). La sedimentació dels materials transportats pels rius Túria i Xúquer va anar acumulant-se fins a aïllar l'Albufera del mar, comunicada únicament amb la Gola del Perelló. A més, l'Albufera primigènia devia ser molt més gran, tres o quatre vegades més llarga del que ho és ara (Rosselló, 1995). Tal com ens indica Benavent (1998:1),

en sus orígenes la superficie de La Albufera se acercaría a las 30.000 ha, que resultan más o menos coherentes con los 80 km de perímetro en época romana atribuidos en las descripciones de Estrabón y Plinio el Viejo, en el siglo I d. C.

Avui, en canvi, la superfície és de 2.320 hectàrees, amb una forma quasi circular i un diàmetre d'uns 8 km i està comunicada amb la mar per tres goles (Soria i Vicente, 2002).

L'abundància de recursos naturals en el llac, la marjal i la devesa fa pensar en la ràpida ocupació de la zona, semblant a la que s'ha donat en altres àrees similars. Amb tot, ens interessa assenyalar l'especial estatus que cobra l'Albufera després de la conquesta de Jaume I. Per una banda, el rei ordena l'explotació dels recursos, establint privilegis i regulant la pesca. En aquest sentit,

cualquier vecino de la ciudad y reino, y aún extraño a los mismos, pudiera pescar en el lago sin más que pagar la 1/5 parte del producto [...] sin que para su venta tuviera la primacía el pescado del

rey sobre el de los pescadores, pudiendo venderse conjuntamente.
(Momblanch, 1960:44).

I per una altra, va declarar patrimoni reial l'Albufera, i es va reconèixer així la importància d'aquest espai per a les arque reials pels seus extraordinaris recursos. De fet, Carlos III segles després arribà a considerar-la com «la alhaja de la corona»¹ (García Moneris, 1982).

Gràcies a la regulació i a la concessió dels privilegis reials i a les mateixes particularitats de l'ecosistema albuferenc d'aquella època (aigua salada), la pesca es convertí en la principal activitat econòmica (Caruana, 1954; Momblanch, 1960; Rosselló, 1995; Sanchis Ibor, 2001), junt amb altres aprofitaments tan importants com l'explotació salinera, la ramaderia, la caça o la recol·lecció d'herbes, boga o llenya (Rosselló, 1995; Sanchis Ibor, 2001, 2007). D'aquesta manera, el llac i el seu entorn abastien la ciutat de gran part dels recursos necessaris. La gestió de la pesca es feia mitjançant el *Comú dels Pescadors de la Ciutat de València*, que englobava els pescadors de la mar i del llac, i garantia els privilegis reials a l'Albufera. Durant el segle XVIII, d'aquesta institució sorgiren les actuals comunitats de pescadors de Silla, Catarroja i el Palmar, ja constituïdes com a entitats pròpies. Després de Jaume I, altres monarques com Martí l'Humà o Ferran el Catòlic continuaren en la línia de regulació de l'activitat pesquera (Momblanch, 1960), mitjançant ordenances municipals que garantiren l'explotació de la pesca donada la seua alta rendibilitat per al patrimoni reial. Des del segle XIII fins al segle XVI, ens diu Sanchis Ibor (2001), és possible definir el període com el de l'Albufera dels pescadors.

Des de finals del XVI fins al XVIII, podem dir que l'Albufera sofreix una autèntica metamorfosi produïda pels canvis en el sistema hidrològic. Els interessos agrícoles i l'expansió del regadiu a la Ribera Baixa; la gestió de la gola sota els interessos agrícoles que donen lloc als primers enfrontaments entre pescadors i arrossers; i un període

1 En aquest punt, cal ressenyar la seua importància sociohistòrica no sols com a fons de les caixes reials sinó també com a vedat reial de caça. Ambdós factors la dotaran d'un estatus preeminent en la història de la ciutat i del patrimoni reial.

intens de precipitacions, amb desbordaments del Túria i el Xúquer sobre el llac, provocaren la progressiva dulcificació de les aigües.

El resultat d'aquesta crisi ecològica del xvii fou la transformació dels usos tradicionals de l'Albufera. La producció salinera desapareixerà i les captures pesqueres minvaran de manera dràstica. Les noves condicions de l'ecosistema seran més favorables als interessos agrícoles i a l'expansió arrossera. Amb el xviii, entrem en l'Albufera dels arrossers, els quals gràcies a les ordenances de 1761, aconseguixen el control de les aigües dels aiguamolls, i la monarquia posa fi a la prerrogativa de la qual havia gaudit la pesca fins al moment (Sanchis Ibor, 1998, 2001). La pesca queda relegada, de manera progressiva, a un segon pla.

En el segle xviii, canvià tant la fisonomia com l'explotació dels recursos de l'Albufera, i la seua gestió se centrà en els problemes derivats de la transformació agrària, com el control i l'ús de l'aigua (desguàs i drenatge). En aquest període es construïren dues gòles artificials, la del Perellonet i la Séquia del Pujol,² i es creà la Junta de Desagüe, encarregada de dessecar el llac per a la seua transformació en camps de cultiu, principalment per a arrossars i horta. És l'antropòleg J. F. Mira (1976) qui ens recorda les paraules de Cavanilles sobre els canvis en l'espai agrícola valencià fent referència a la dessecació d'aiguamolls:³

Más admirables son aún los trabajos hechos en los marjales y sitios pantanosos, en el recinto del lago de Valencia, llamado la Albufera. Pásmase el observador al contemplar tantos millares de individuos luchando con las calenturas y la muerte por vivir en sitios aguamosos, cuya atmósfera se vicia con las pútridas exhalaciones de aguas encharcadas, y despojos de sabandijas y vegetales. (Cavanilles, I, 12, citat en Mira 1976:156)

D'aquesta manera, el cultiu de l'arròs es convertí, a poc a poc, en l'activitat econòmica principal gràcies a les condicions idònies per al seu desenvolupament, a la seua elevada productivitat i a la

2 Aquesta última s'amplia l'any 1956 per a convertir-se en l'actual Gola del Pujol.

3 Juntament amb les obres de regadiu i l'aprofitament de les muntanyes.

ja esmentada creixent pressió demogràfica (Mira, 1976; Sanmartín, 1982; Castelló, 1991).

Els interessos reials se serviren de l'expansió agrària per a continuar nodrint les seues arques, i aquesta política reial marcarà, sens dubte, el futur de l'ecosistema. La colonització de l'Albufera, iniciada sota els auspicis del reformisme borbònic, culmina amb *els aterraments* del segle XIX i principis del XX (Sanmartín, 1982; Castelló, 1991; Rosselló, 1995; Sanchis Ibor, 2001). Va ser el viatger alemany M. Thede, a principis del segle XX, qui es va fer ressò del procés d'aterraments, i roman en la història el seu valuós testimoni: «les prop de 500.000 fanecades d'arrossars de l'Albufera han estat sostretes de la llacuna al llarg dels segles» ([1933]2009:165).

A partir de la segona meitat del XIX es produeix el període de major intensitat del procés d'aterraments coincidint amb la gestió de l'Albufera per part de l'Estat arran de l'alienació feta per Isabel II (Decret del 12 de març de 1865). Després de la cessió definitiva de l'Albufera a l'Ajuntament de València en 1927,⁴ aquesta conquesta frenètica de terres es reduí de manera considerable, si bé fins als anys cinquanta del segle XX es prosseguí amb l'aterrament de les ribes del llac. Però aquesta aparent treva de forts canvis en el sistema albuferenc es va veure trencada pel *desarrollismo* econòmic dels anys seixanta del segle passat. La implantació d'un gran nombre d'indústries, la intensificació dels usos agrícoles en tota la conca del llac, els abocaments urbans i la construcció incontrolada del litoral comporten una profunda crisi ecològica a l'Albufera.

De fet, la industrialització i la terciarització de l'economia dugueren al llac noves transformacions tan significatives com les iniciades en les acaballes del segle XVII. D'una banda, la gran pressió antròpica es va traduir en la contaminació de les aigües (que provocà la desaparició de part de la flora aquàtica, la fauna i l'avifauna) i en

4 El 23 de juny de 1911 s'aprovà la llei per la que es cedeix l'Albufera i la Muntanya de la Devesa a l'Ajuntament de València. El 28 de maig de 1927 es promulgà una Reial Ordre que autoritzà l'entrega del llac i la Devesa de l'Albufera a l'Ajuntament, i el 3 de juny d'aquest mateix any es realitzà l'acta oficial d'entrega pel rei Alfonso XIII (Momblanch, 1960; Caruana, 1954).

la urbanització del litoral (amb la reducció sistemàtica de la muntanya de la Devesa). D'altra, el *desarrollismo* provocà una reconversió de la població del sector agrari a l'industrial i de serveis, de tal manera que la indústria superà, per primera vegada, l'agricultura (Furió, 2001).

Aquesta reestructuració sociolaboral continuada cap als sectors secundari i terciari queda ben reflectida, com veurem més avant, en la mateixa geografia actual del Palmar, on el sector serveis ocupa la majoria de les famílies. La demanda turística, cultural i natural, ha dut l'hostaleria a desbancar l'espai de xarxes i aixades.

Tot plegat, hortes i aiguamolls dibuixen, en la memòria i en l'espai, el territori valencià, marcat en la seua història per la lluita de l'aigua i de la terra. De fet, els aiguamolls són un dels trets geogràfics que configura l'estreta franja litoral del nostre territori, i han ocupat i significat rics espais naturals i culturals.⁵ Avui hi ha unanimitat a reconèixer l'especial importància que concentren aquests ecosistemes per la seua biodiversitat i per la seua capacitat de protecció enfront de riscos, com ara la contenció de contaminants, l'amortiment d'inundacions, etc. Malgrat la seua enorme importància ecològica, molts aiguamolls s'han perdut, i avui en queda una mínima expressió respecte del passat. Diferents causes, naturals i antròpiques, com hem vist, expliquen la desaparició o la degradació que patiren o pateixen.

En aquest sentit, és interessant assenyalar com s'han transformat les percepcions. Així, de ser en el passat uns espais inhòspits (associats amb la malaltia) als quals calia domesticar, aterrant-los, per a guanyar superfície productiva, hem passat a considerar-los com a llocs d'elevada protecció per a la seua conservació.⁶ L'Albufera, lluny de ser l'espai inhòspit i injuriat del passat, es presenta avui redefinida en termes patrimonials, com un lloc proper i apreciat.

En definitiva, l'Albufera sintetitza bé el patrimoni del nostre país. Aquest paisatge, altament antropitzat, s'ha anat transformant segons

5 Si ens hi fixem, veurem que està esguitada d'aquests hàbitats: sens dubte la Comunitat Valenciana destaca pels seus aiguamolls.

6 Els aiguamolls tenen un règim jurídic diferent de la resta dels espais naturals protegits per a garantir-ne millor la conservació.